

1916 YILINDA YAŞANAN TÜRKİSTAN BAĞIMSIZLIK İSYANI'NIN CEDİTÇİ ŞAİR

ABDULLAH AVLÂNÎ'NİN ŞİİRLERİNE YANSIMASI¹

Dr. Öğr. Üye. Murad HALMET*

ÖZ

Birinci Dünya Harbi sırasında savaştan ülkelerde iktisadi, askerî, insani ve maddi kayıplar meydana gelmiştir. Savaş sırasında söz konusu kayıpları karşılamak için Rus Çar'ı II. Nikola 1916 yılında gayr-i Rus ahaliden özellikle Türkistan'dan 250.000 amele alınmasını emreder. Bu emre itaat etmeyen Türkistan Türklüğü Rus sömürge düzenine karşı başkaldırır. Halk, Ceditçi aydın ve din adamlarının teşvikiyle "Merdikârlar İsyanı/Ameleler İsyanı" adıyla millî bir isyan hareketi başlatırlar. Çar ordusu bu isyanı kanlı bir şekilde bastırarak binlerce Türkistanlıyı katleder. Yine binlercesi ya hapsedilir yahut Sibiryaya sürgüne gönderilir. Onbinlerce insan da, vatanını bırakıp Doğu Türkistan'a hicret etmek zorunda kalır. Bu sistematik baskıların sonucunda halk ezilerek itaat altına alınır.

1916 yılında Türkistanlılar tarafından gerçekleştirilen isyanla ilgili Özbek edebiyatında ve halk edebiyatında birçok şiir meydana gelmiştir. Diğer Ceditçi şairler gibi Abdullah Avlânî de, bu konuda "Merdikârlar Aşulesi/Ameleler Türküsü" adlı manzum eserini kaleme almıştır. Eserde, cephe gerisinde çalıştırılmak için gönderilmek üzere olan bir amelenin aile fertleri ile karşılıklı vedalaşması terennüm edilmektedir. Dolayısıyla vedalaşma diyalog şeklinde olup aile fertlerinin sıkıntılı, hüznü dolu hayatları, başlarına gelen musibet ve onları birbirinden ayıran "zalim feleğe/Çarlık Rusya" isyan ve nefret dile getirilmektedir. Dolayısıyla söz konusu eser, Bolşevik İhtilâli'ne yol açan sosyal ve siyasi hadiseleri yansıtan şiirleri ihtiva etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Avlânî, Çarlık Rusyası, Birinci Dünya Harbi, 1916 İsyanı

THE REFLECTION OF TURKESTAN INDEPENDENCE REVOLT THAT OCCURRED IN 1916

ON THE POEMS OF THE JADIDIST POET ABDULLAH AVLÂNÎ

ABSTRACT

In countries that fought during World War I economic, military, humanitarian and material losses have occurred. In 1916, to compensate for the losses at issue during the war, Russian Tsar Nikola II ordered to take 250.000 people from non-Russian people, especially from Turkestan. Turkestan Turks, who did not obey this order, revolted against the Russian colonial order. The people started a national revolt with the encouragement of Jadidist intellectuals and clergy under the name of "Merdikârlar Revolt/Ameleler Revolt". The Tsarist army suppressed the rebellion in a bloody way, killed thousands of Turkestanians. Thousands are either imprisoned or exiled to Siberia. Tens of thousands of people have to migrate to East Turkestan. As a result of these systematic pressures, the people were crushed and obeyed.

Many poems have been written in Uzbek literature and folk literature about the rebellion carried out by the Turkistanis in 1916. Many Jaditist poets produced works related to this rebellion. Like other Jadidist poets, Abdullah Avlânî wrote his poetic work "Merdikarlar Aşulesi/Ameleler Türküsü" on this subject. In the work, it is chanted that a worker who is about

¹ Bu çalışma, Türkistanlı Ceditçi Abdullah Avlânî-Hayati ve Şiirleri adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Kastamonu Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Çağdaş Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları Bölümü/Güney-Doğu Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı, murathalmet@gmail.com Orcid ID: 0000-0002-2113-8530

to be sent to work behind the front says goodbye to his family members. Therefore, the farewell is in the form of a dialogue, and the distressed and sad lives of the family members, the misfortune that befell them, and the rebellion and hatred against the "cruel fate/Tsarist Russia" that separates them from each other are expressed. Therefore, the work at issue has importance in that it contains poems reflecting the social and political events that led to the Bolshevik Revolution.

Keywords: Abdullah Avlânî, Tsarist Russia, World War I, The Rebellion of 1916.

Giriş

Ruslar Türkistan'ı işgal ettikten sonra ülkenin bütün maddi kaynaklarını sömürmeye başlamışlardır. Öncelikle Çarlık hükûmeti pahalı Amerikan pamuğuna olan bağımlılıktan kurtulmak için verimli Türkistan topraklarında pamuk yetiştirme politikası gütmüştür. Türkistan topraklarında çok kaliteli pamuk yetiştirmek, ülkenin maddi yer altı ve yer üstü zenginliklerini topyekûn talan etmek Çarlık politikacılarının ilk sömürü hedefleri olmuştur. Ruslar, söz konusu iktisadi ve stratejik siyasetlerini seri, verimli ve kalıcı kılmak maksadıyla Türkistan'da Avrupalı tarzda binalar, kara ve demiryolları inşa etmişler, telgraf hatları çekmişler, postane ve bankalar kurmuşlar, gümrük ve sınır kapıları tesis etmişler, Rus yönetimine sadık tercüman ve yerli yöneticiler yetiştirmek üzere Rus-tuzem okulları açmışlardır.

Türkistanlı Müslüman halk için yeni olan bu teknolojik ve sınırlı eğitim hareketleri dünya kamuoyuna "köle ticaretiyle uğraşan" (Togan, 1942-1947: 239-240), "medeniyetten yoksun" cahil bir halkı aydınlatma faaliyeti olarak lanse edilmiştir (Türkistanî, 1979: 82-83)². Çünkü Ruslar bu altyapı yatırımlarını propaganda aracı olarak kullanılmışlardır.

Fakat ne hikmetse belli başlı jeostratejik ve jeopolitik bölgelerin dışında Türkistan'ın şehir ve illerinde hiçbir yatırım yapılmamıştır. Çünkü Çarlık Rusya enerjisini kendi ekonomik, askerî ve politik menfaatlerinin gerektirdiği bölgelere harcamış, Türkistanlıların gelişmesini asla istememiştir (Togan, 1942-1947: 256). Meselâ Buhara'da görev yapmış Rus memuru D. N. Logofet dahi: "Eğer Buhara İngiliz idaresi tarafından yönetilmiş olsaydı, kısa bir zaman içinde tamamen değişime uğrar ve medeni bir memleket hâline gelmiş olurdu", diye fikrini açıkça beyan etmiştir (Wheeler, 1964/1965: 85). Yine Türkistan'da görev yapmış olan son askerî vali A. N. Kuropatkin de: "Biz, elli yıl boyunca yerli halkı gelişmelerine mani olduk, onu mektepler ve Rus hayatından ayrı tuttuk" (Qosimov, 1998: 8), demek suretiyle Çarlık devletinin "Türkistanlıları aydınlatmak" için değil, sadece sömürmek için Türkistan'da bulduklarını açıkça itiraf etmiştir. Bu şekilde Çarlık yönetimi emirlik hükûmetini zayıflatarak halka Rus idaresini zorla kabul ettirmeye çalışmıştır (Togan, 1942-1947: 258).

Ayrıca Çarlık hükûmeti, durumu baskı yoluyla kontrol altında tutmak ve her an patlak verme ihtimali olan isyanları bastırmak amacıyla Step bölgesi ile Türkistan'da sayıları Hindistan'daki bütün Büyük Britanya asker sayısından az olmayan asker bulundurmıştır. Hatta bazen Rus asker sayısı Hindistan'da görevli İngiliz asker sayısının üstüne bile çıkarılmıştır. Hâlbuki Türkistan'ın nüfusu Hindistan alt kıtasında

² Eserin aslı eski yazılıdır.

yaşayan nüfusun 30'da 1'ini teşkil etmekteydi (Wheeler, 1964/1965: 70). Bir başka ifadeyle 1900 yılında modern silah kullanmayı bilmeyen 5 milyonluk nüfusa sahip Türkistan'da konuşlanan Rus askerî garnizonu 45 bin askerden ibaretken, 300 milyonluk Hint nüfusunu kontrol etmek için Hindistan'da bulundurulmuş İngiliz askerî garnizonunun asker sayısı 70 binden ibaret olup bunların da büyük bir kısmı Afgan sınırında görev yapmaktaydı (Wheeler, 1964/1965: 88). Buhara Emirliği'nde görevli Rus siyasi memuru Hindistan'ın eyaletlerinden sorumlu İngiliz yüksek komiserinden daha üstün pozisyonda bulunmuştur (Wheeler, 1964/1965: 84). Bu, Çarlık Rusya'nın Türklere karşı korkusunu, Türkistan'da yaptığı baskıların ve bu zulümlere dayanamayan Türkistanlıların isyan etme potansiyelinin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.

1. Türkistan'a Rus Göçü

Çar II. Nikola, Rus göçmen yerleştirerek Türkistan'ı Ruslaştırmak; sömürge düzenini sağlam bir şekilde devam ettirebilmek; Rusya'da kendi rejimine karşı yükselmekte olan iç karışıklıkları zayıflatmak amacıyla fakir Rus mujiklerinin/köylülerinin Türkistan'a göç etmelerini şu açıklamayla teşvik etmiştir: "Eğer fakir ve toprağı olmayan çiftçilere toprak lazımsa, ben, onlara zengin toprak sahiplerinin topraklarının haricinde toprak temin edeceğim. İşte, Türkistan bölgesinde arazi çoktur. Toprağı muhtaç mujikler/köylüler oraya göç etsinler. Bizzat tarafımdan bu çiftçilere yardım edilecektir" (Sodiqov, Jo'rayev, 2011: 303). Bu açıklamadan sonra Çar II. Nikola ve hükûmetinin direktifleri neticesinde 1912 yılına kadar Türkistan'ın ekip biçmeye elverişli 17,6 milyon tanob (bir tanob: 39,9 metre kareye eşittir) toprağının 11,7 milyon tanobı devlet orman işletmesi tasarrufuna geçirilir (Sodiqov, Jo'rayev, 2011: 302).

Resmî San-Petersburg, toprak için alınan vergiyi katbekat artırmak suretiyle yerli halkın topraklarını Rus göçmenlere dağıtır. Sadece 1906-1913 yılları arasında Türkistan'da 116 Rus posyolkası (yerleşim yeri) kurulmuştur. 1912 yılına gelindiğinde Türkistan'da kurulan Rus posyolkaları iki günde Rus ordusu için 31 bin asker temin edebilecek kapasiteye ulaşmıştır. Bu konuda Çar yöneticilerinden olan Sırderya Vilâyeti Askerî Valisi N. Grodekov'un "Her bir Rus posyolkası Rus ordusunun bir batalyonuna (bir batalyon: 268 askerden ibarettir) eşit askerî güce sahiptir" (Sodiqov, Jo'rayev, 2011: 305), açıklamasından Çarlık yönetiminin Türkistan halkının verimli topraklarına özellikle Rus askerlerini göçmen gibi yerleştirerek Ruslaştırma ve dolayısıyla askerileştirme politikası uyguladığı ortaya çıkmaktadır. Çarlık Devleti, Türkistan'da tatbik ettiği bu politikanın büyük bir felâkete yol açacağını öngören aydın ve siyasilerin görüşlerini asla dikkate almamıştır. Meselâ, 7 Nisan 1910 tarihinde Rus Devlet Duması'nda konuşma yapan Kazanlı bir milletvekilinin aşağıdaki ifadeleri Çarlık rejiminin Türkistan'da uyguladığı politikaların ne denli vahim ve yanlışı olduğunu ortaya koymakta, kısa vadede vuku bulacak olan büyük bir isyanın sinyalini vermektedir: "Türkistan Ruslar için! Bu slogan kısa ve anlaşılmıyor. Bunun kabulü demek, dostu düşmana çevirmek demektir. Türkistan'ı seçme ve kendi kendini yönetme hukukundan mahrum ettiğinizde bile belki ülkenin istikrarını koruyacağını umabilirsiniz. Pekâlâ, belki de siz Türkistanlıları cahil insanlar olarak görebilirsiniz. Ancak siz onların topraklarına el koymaya başlarsanız o zaman şimdiye kadar sükûnetini koruyan ülke harekete geçip ayaklanabilir" (Sodiqov, Jo'rayev, 2011: 302).

2. Rusların Giriştiği Savaşlar ve Bunun Türkistanlıların İktisadî Hayatına Yansıması

Yukarıda belirtilen tüm olumsuz sömürü politikaları yetmezmiş gibi Çarlık yönetimi, Türkistan halkından ağır vergiler ve çeşitli sebeplerle para, hayvan, tahıl vs. toplamıştır. Özellikle Rus-Japon Savaşı ve ardından I. Dünya Savaşı sırasında ağır ekonomik ve askerî kayıplar yaşayan Çarlık Rusya'nın içine düştüğü zor durumdan kurtulmak için Türkistanlılara uyguladığı baskılar (değişik vergiler, müsadereler, hayvan ve tahıllara el koyma) doruğa çıkmıştır. Bu konuda Özbekistan'ın bağımsızlığından sonra arşiv belgelerine dayanarak yazılan "Özbekistonning Yangi Tarihi-Turkiston Çor Rossiyasi Mustamlakaçiligi Davrida" adlı eserde, Rusların Birinci Dünya Savaşı yıllarına ait iktisadi vurgunları şöyle belirtilmiştir: "1914 yılında Türkistan'da toprak vergisi 6.859.021 ruble iken, iki sene sonra yani 1916'da bu rakam 14.311.771 ruble olmuştur. 1915 yılında pamuk işçilerinden her pud (bir pud 16 kg) pamuk için 2 ruble 50 kopek özel harp vergisi alınmıştır. İşte bu senelerdeki vergilerin toplam miktarı 38.329.000 ruble olmuştur. Çar hükümeti, pazar ekonomisinin kurallarına zıt olarak her pud pamuk için sabit fiyat (24 ruble) belirlemiş olup, bunun neticesinde pamuk üreticileri bir yılda 60 milyon ruble zarar görmüşler. Günlük ihtiyaç maddelerinin fiyatları % 500 kadar artmıştır. En zaruri gıda olan ekmeğin fiyatı 6 katına çıkmıştır. Toplumda dolandırıcılık ve tefecilik yaygınlaşmıştır. Rus müstemlekeçileri I. Dünya Harbi yıllarında Türkistan'dan 944.000 ton pamuk, 8.5 milyon ton pamuk yağı, 15.200 ton ipek, 46.8 ton deri, 4.800 ton et, 3.664 ton sabun, 7.584 ton balık toplayıp götürmüşlerdir. Aynı şekilde cephe için de halktan 70 bin at, 12 bin deve, 38 bin metre kare halı, 2.400.000 ruble nakit para toplayıp, Rusya'ya götürmüşlerdir. İşte bu sıralarda pirinç, et, şeker, ayakkabı ve kumaş fiyatları birkaç kat artarak, köylü ve işçilerin hayatını berbat etmiştir" (Komisyon, 2000: 414-415).

3. I. Dünya Harbi Sırasında Türkistan'da Merdikârlar/Ameleler İsyanı

Yukarıda zikredilen ekonomik ve siyasi gerginliklerin artarak devam ettiği bir zamanda Çar II. Nikola 25 Haziran 1916 tarihinde Türkistan halkından cephe gerisinde çalıştırmak üzere bir seferberlik fermanı ilân eder. Bu fermana göre, "İmparatorluktaki Rus olmayan erkeklerin savaş bölgelerinde savunma inşaatları ve askerî irtibat yolları inşa işlerine ve aynı zamanda devlet savunması için zaruri sayılan her türlü işlere celp edilmesi gerekmektedir" (Komisyon, 2000: 415-416). Bu ferman doğrultusunda 19-43 yaşları arasında 250 bin Türkistanlının toplanıp cephe gerisine gönderilmesi planlanır. Türkistan'da yerleştirilmiş olan Ruslardan ameale alınmaz. Yani Türkistan halkı kendi vatanını Ruslara bırakıp, onların yerine Rusya'yı kurtarmaya zorlanır. Bunca baskı, zulüm ve adaletsizlik yetmezmiş gibi çıkarılan bu ferman halkın sabrını taşırır. Halk, "Çocuklarımızı vereceğimize ölürüz. Çar ve Ruslar defolsun! Müslümanlara hürriyet istiyoruz! Biz İslâm devleti kuracağız" (Kösoğlu, 2008: 484) gibi şiarlarla Çarlık rejimini protesto eder. Rus birlikleri cadde ve meydanlarda gösteri yapan yerli kıyafetli herkesi öldürür (Kösoğlu, 2008: 484).

Birkaç ay devam eden ve “Merdikârlar Kozğalanı” (Ameleler İsyanı) adıyla tarihe geçen bu millî mücadele hareketi sırasında çok büyük insani ve maddi kayıplar meydana gelmiştir. Türkistan halkından 673 bin kişi katledilmiş, 300 binden fazla insan yurtdışına çıkmak zorunda kalmış, 1 milyondan fazla kişinin mal ve mülkü gasp edilmiştir. Halkın sahip olduğu atların % 50’si, sığırların % 39’u, develerin % 55’i, koyun ve keçilerin % 50’si telef olmuş veya müsadere edilmiştir (Komisyon, 2000: 425). Bir Sovyet nüfus bilimcisi 1914-1918 yılları arasında Türkistan halkının kaybının 1.230.000 bin olduğunu belirtmiştir (Wheeler, 1964/1965: 94).

1916 isyanı sırasında Ruslar tarafından verilen kayıplara gelince Rus askerî valisi tarafından “çok gizli” damgalı istihbarat raporunda belirtilen bilgilere göre 97 Rus askerî ölmüş, 86 asker yaralanmış, 76 asker kaybolmuş, 7 Rus yöneticisi ve 2326 sivil Rus öldürülmüştür. Ayrıca 1384 kişi de kaybolmuştur (Sodiqov, Jo’rayev, 2011: 511).

Ayaklanma, kanlı bir şekilde bastırıldıktan sonra dahi Çarlık hükûmeti, halkı Türkistan’daki tahıl alanlarını daraltıp, yerine pamuk ekmeye zorlar. Tahıl ürünlerinin de Rusya vilayetlerinden temin edileceği sözü verilir. Ancak Türkistan Askerî Valiliği ülkedeki iktisadi problemleri görmezlikten gelir, Rusya’dan getirilmesi acilen lâzım olan erzak ve tahıl için hiçbir çaba gösterilmez. Halkın yoksul durumu dikkate alınmaz. Ayaklanan halkın ekonomik düzeyini artırmak yerine, takip ve tazyik yolu tercih edilir. Nitekim Askerî Vali A. N. Kuropatkin başta olmak üzere Rus yöneticiler, Şubat 1917’de dahi Türklere karşı imha etme hareketlerini sürdürmüş Özbek, Kazak, Kırgız ve Türkmenlerden oluşan 347 kişinin asılarak idam edilmesine karar vermiş ve yüzlercesini de esir kamplarına göndermişlerdir (Komisyon, 2000: 442). Onlardan kalan geniş ve verimli topraklara Rus göçmenleri yerleştirilmiştir. Bu olaylar 1916 ayaklanmasının fitilini ateşleyen sebeplerden birini teşkil etmiştir (Wheeler, 1964/1965: 74).

4. Ceditçi Aydınların İsyandaki Rollerini

Türkistanlı Ceditçi aydınlar, Rus müstemlekeciliğine karşı yapılan bu isyanların başlatılması ve yönetilmesinde önderlik etmişlerdir. Onlar, uzun yıllardan beri psikolojik olarak Çarlık Rusya’nın zulmüne karşı koymak için şiir, piyes, makale ve kitaplar yazarak halkı ideolojik yönden yetiştirmeye çalışmışlardır. Ceditçiler, Mahmud Hoca Behbûdî’nin “hak alınır, verilmez” (Usmonov, Sodiqov, 2010: 7) şiarıyla hareket etmişler, Türkistan’dan amele toplama seferberliğinin gerçekleşmesine karşı planlar yaparak, Rus müstemlekecilerinin gerçek yüzünü ifşa etmeye çalışmışlardır. Önde gelen Ceditçi aydınlardan Münevver Kârî Abdureşithanoğlu, Ubeydullahoca Esedullahocayev, Yaş Buharalılarının lideri Osmanhoca Polathocaoğlu, Yaş Hivelilerin başkanı Pehlivan Niyazhacı, Türkistan Ceditçilerinin önderi Mahmudhoca Behbûdî, Cızzahlı Kârî Kâmil, Hokandlı Âbidcan Mahmut, Abdullah Avlânî ve diğerleri gerek yaptıkları konuşmalarda, gerek değişik yerlerde düzenledikleri toplantılarda, yazdıkları şiirleriyle halkı topyekûn seferberlik fermanına karşı isyana davet etmişlerdir (Komisyon, 2000: 427). Abdurauf Fitrat’ın Çar’ın fermanına karşı milletini ayaklanmaya davet eden:

Türkî halklar, ah büyük halk, gözlerini aç!

Gözlerini aç ve ilk defa dünyaya bak!

Tutuşmakta olan hararetli ateşi yangına çevir:

Türkistan'da tek bir zalim kalmayınca kadar! (Allworth, 1964: 39)³.

kıtasıyla başlayan şiiri, halk arasında âdeta millî marş'a dönüşmüştür.

Türkistanlıların dönemin en iyi ordusuna karşı gerçekleştirdiği onurlu mücadele maalesef modern silahlara sahip olmamak, askerî eğitimsizlik ve ekonomik sıkıntılar sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla bunca mukavemete rağmen cephe gerisine amele toplama faaliyeti, 18 Eylül 1916 tarihinden Çar'ın tahttan indirilmesine kadarki süreçte baskı yoluyla devam ettirilmiş, cephe gerisine 200.470 kişi yerine ancak 123 bin kadar amele gönderilebilmiştir. Türkistanlı ameleler, askerî işlerde ve sanayi tesislerinde, maden ocaklarında, demir yolları inşaatlarında, orman işlerinde ve bazı kapitalist zenginlerin çiftliklerinde sıkı kontrol altında çalıştırılmıştır. Ameleler açlıktan, çeşitli sıkıntılardan, soğuktan, değişik hastalıklardan dolayı ağır eziyet çekmiştir. Birçok amele şiddetli soğuk ve çeşitli hastalıklar sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Hayatta kalanlarının birçoğu da sakat kalmıştır (Sodiqov, Jo'rayev, 2011: 525).

Bu arada Çarlık rejiminin yöneticileri Türkistan'da halkın tekrar ayaklanmasını engellemek amacıyla kadı, imam ve diğer görevlilere camilerde Cuma namazı sırasında hutbelerde imparator II. Nikola'ya dua edilmesi için baskı yapmışlardır. Bundan gözlenen maksat, Müslümanların inancını içeriden sarsmak ve Hristiyan inancının hukuklarını uygulamaya koymak, Rus çarına ve "büyük Rus" milletine hürmet göstermeyi öğretmek suretiyle Türkistanlıların özlüğünü unutturmak olmuştur (Sodiqov, Jo'rayev, 2011: 477-478). Görevlilere yapılan bu dayatmalar Türkistanlı şair, yazar ve aydınlara da uygulanmıştır. Yani Çarlık rejimi, edebiyattan propaganda aracı olarak faydalanmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Türkistanlıların amele olarak cephe gerisine gönderilmesi konusu Özbek Cedit edebiyatına yansımıştır. Bu konuda dönemin şairleri tarafından birçok şiir yazılmıştır. Ancak bu şiirlerin çoğu günümüze ya ulaşmamış veya hâlâ araştırılmayı beklemektedir.

Bu noktada araştırma yazımızın konusunu teşkil eden, 1916 olayları hakkında eser yazan şairlerden biri de Ceditçi Abdullah Avlânî'dir. Onun "Merdikârlar Aşûlesi/Ameleler Türküsü" adlı eseri Çar II. Nikola'nın "kanlı emri" doğrultusunda "vatan" savunması için cephe gerisine gönderilen on binlerce Türkistanlının alt üst olan hayatına ithaf edilmiştir.

Avlânî, eğitim, tiyatro ve matbuat alanındaki faaliyetlerini devam ettirebilmek (Qosimov, vd., 2004: 175)⁴, rejim kurbanı olmamak, yani Ruslar tarafından hain ilân edilerek cezaya çarptırılmamak için Çarlık Rusya'ya olan nefretini üstü kapalı bir şekilde dile getirmeye mecbur kalmıştır. Bu sebeple olsa gerek "Merdikârlar Aşûlesi" adlı eserinin giriş kısmında şu açıklamayı yapmıştır: "Bu eserde yazılmış şiirler, 'Türkistan'dan merdikâr almak hususunda padişah-ı azam hazretlerinin fermân-ı

³ Şiirin aslı bulunamamıştır. İngilizceden Türkçeye çevrildi.

⁴ Abdullah Avlânî, ağırlıklı olarak eğitim, matbuat, edebiyat, tercümanlık ve tiyatro alanlarında faaliyet göstermiştir. O, yaptığı faaliyetlerinin amacını: "O zamanlar bizim maksadımız zahirde tiyatro olsa da, batında Türkistan'ın gençlerini siyasî cihetten birleştirmek ve inkılabı hazırlamaktı", olarak açıklamıştır

âlîlerine kemâl-i sadakat ile hizmete varmak için toplanıp gitmekte olan birinci 'grup' merdikârları göndermek için düzenlenen törende Taşkent'teki tiyatroya mahsus 'Turan' topluluğu tarafından çeşitli (motif) ezgilerle icra edilmişti. Birçok kişinin ricaları sebebiyle toplanıp neşredildi ve başka birkaç şair tarafından yazılan şiirler de kendilerinin izniyle bu kitaba dâhil edildi" (Avlânî, 1917: 2).

Eserde yer alan şiirlerin hangilerinin kimlere ait olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserdeki şiirlerin temaları sırasıyla 'Ak Padişah'ın yani II. Nikola'nın methi, onun amele almak üzere çıkardığı ferman, I. Dünya Harbi, Türkistanlıların durumu ve onların bu fermana karşı tutumları üstü kapalı bir şekilde işlenmiştir. Halk türküleri şeklinde yazılmış olan bu şiirler, gayet dertli ve hüzünlüdür. Bu şiirlerde, huzurlu hayatı karıştırıp halkın hayatını mahveden, büyük katliamlara sebep olan savaşa ve destekçilerine duyulan öfke dile getirilmiştir.

Abdullah Avlânî'nin "Merdikârlar Aşulesi" adlı şiir kitabı bir ailenin dilinden Türkistanlıların bu olay karşısındaki tepkisini ortaya koymaktadır. Bu tepki, şair Avlânî'nin dilinin üslûbuna yön vermiştir. Avlânî, eserinde "felek, zalim felek, ayrılık, gözyaşı, ateş, vatan..." gibi kavramları kullanmak suretiyle Türkistan'da meydana gelen zulüm atmosferini tasvir etmiştir. Meselâ, eserde yer alan "Merdikârlar Aşulesi" adlı şiirde Türkistanlı bir amele kendisini feleğin, yani Çar II. Nikola ve yönetiminin "vatanı" düşmanlardan kurtarmak için ailesinden ve vatanından ayırdığını dile getirmektedir. Dikkat edildiğinde bu mısralarda iki vatandan söz edilmektedir. Amele, "vatanı düşmandan kurtarmak için" vatanından ayrıldığını ifade etmektedir. Bu iki vatandan ilki amelenin terk etmek zorunda kaldığı öz ana vatanı Türkistan'dır. İkinci "vatan" ise amelenin şahsında bütün Türkistanlı amelelerin gidip kurtarması gereken Rusya'dır. Şiirde kastedilen "düşman" ise aslında Türkistanlıların özbeöz kardeşi olan esir Osmanlı askerleridir⁵. Zaten şiirin devamında Abdullah Avlânî Türkistanlılarla Osmanlı Türklerinin Turan ilinin çocukları, bir olan Allah'ın kulları olduklarını ifade etmektedir. Şair, kendi vatanı olan Turan'ı çimenlik, Türkistanlıları ise bu çimenlikte yaşayan bülbüller olarak tasvir etmekte ve bu güzel mekândan ayrılmanın Türkistanlı ameleler için çok zor olduğunu belirtmektedir:

Ameleler Türküsü

(Özbek Türkçesi)

Felek bizniñ cüda úıldı sizlerden ve hem vaüandan

Vaüanımız úutúaramız bizler barıb düşmenden

⁵ Kafkasya cephesinde Osmanlı-Rus harbi sırasında Ruslara esir düşen Osmanlı Türk askerleri Sibiryâ'da zorla çalıştırılmıştır. Türkistan'dan gelen işçiler Anadolu Türk askerleriyle cephe gerisinde tanışmışlardır. Rus Çarı tahttan indirilince esir Osmanlı subaylarının bir kısmı Türkistanlı amelelerle birlikte Türkistan'a gitmişler ve işgalci Bolşeviklere/Sovyetlere karşı mücadele etmişlerdir. Osmanlı subayları Türkistan'da Ceditçi aydınlarla bir olup Taşkent, Fergana, Andican, Semerkant, Hive, Buhara ve başka şehirlerdeki mektep ve medreselerde dersler vererek halkı eğitim, kültür, hukuk ve siyaset konularında bilinçlendirmişlerdir. Hatta onlar bunlarla da yetinmeyip Türkistan'ın bağımsızlığı için kendi canlarını feda etmişlerdir.

Ey dindaşlar, köz ü úaşlar ey sevgili úardaşlar
Vaúan üçün, òidmet üçün biz kitermiz òoş úalıñ

.....
Maúäydiñizge yeterge bu felek yol bermedi
Bir biriden kimleri ôÀlim felek ayırmadı

Ey dindaşlar, köz ü úaşlar ey sevgili úardaşlar
Vaúan üçün, òidmet üçün biz kitermiz òoş úalıñ

.....
Siz çemende gül idiñiz biz çemenniñ bülbulü
Barçamız TýrÀn ilimiz bir ÒudÀyimniñ úulı (Avlânî, 1917: 11-16).

(Türkiye Türkçesi)

Felek bizi ayırdı hem sizlerden hem vatandan
Biz gidip kurtaracağız vatanımızı düşmandan

Ey dindaşlar göz ve kaşlar ey sevgili kardeşler
Vatan için, hizmet için, biz gidiyoruz hoşça kalın

Maksadınıza ulaşmaya bu felek yol vermedi
Kimleri bir birinden zalim felek ayırmadı

Ey dindaşlar göz ve kaşlar ey sevgili kardeşler
Vatan için, hizmet için, biz gidiyoruz hoşça kalın

Siz çimende gül idiniz, biz çimenin bülbulü
Hepimiz Turan ilindeniz tek Allah'ımın kulu

Eserin “Bir Merdikârniñ Atası Oğlıga Aytgan Sözi” adlı kısmında, bir babanın oğlundan ayrılırken onu yanında alıkoymak için hiçbir şey yapamadığından, kendisine bakacak kimsesinin kalmadığından, işlerinde her zaman yardımcısı olan ve bileğinin kuvveti dediği oğlunu kaybedeceği için gözyaşı dökmektedir:

(Özbek Türkçesi)

Sen kidersen úalurmen közlerim giryÄn bolub
Bu cüdÄlîà Àteşige örtenib biryÄn bolub

DestyÄrim, hemdemim ÀrÄm-ı cÄnım sen idiñ
Bileàimniñ úuvveti ÀrÄm-ı cÄnım sen idiñ

Neyleyin kitdiñ úaşımdan úaldım imdi ayrılıb
Sen kidersen men àaribge kim baúadur úayrılıb

Úolda küç, bilde úuvet hiç tende dermÄn úalmadı
Közde nÿr başda ‘aúlu ser ü sÄmÄn úalmadı (Avlânî, 1917: 19).

(Türkiye Türkçesi)

Sen gidersin kalırım gözlerimden yaş akıtıp
Bu ayrılık ateşinde kavrulup kebab olup

Yardımcım, arkadaşım, gönlümün rahatı sen idin
Bileğimin kuvveti gönlümün rahatı sen idin

Ne yapayım gittin yanımdan şimdi ayrılıkta kaldım
Sen gidersin ben garibe kim bakacak dönüp

Kolda güç, belde kuvvet, tende derman kalmadı
Gözde nur, başta akıl, yeterince güç kalmadı

Eserin “Anasının Oğlıga Aytgan Sözi” kısmında, amelenin annesi zalim Çar Rusya’nın hâline acımadığını, onun devrinde herkesin başına ayrılık belası geldiğini söylemektedir. Gözü yaşlı anne, oğluna ayrılık ateşinin canını yaktığını, takatten düşürdüğünü ve kendisine kimin bakacağını sorgulayarak bu ayrılığa sebep olan Çarlığa olan derin nefretini ve öfkesini haykırmaktadır:

(Özbek Türkçesi)

Men seni baàrimge basıb östürib irdim balam
 Kim úara künde baúarsın sen meni dirdim balam
 Áh neyley boşge çıúdı bu meni òş niyyetim
 Sen kiter boldıñ úÀşımđan kim úılur terbiyyetim

Neyleyin ôÀlim felek aóvÀlime raóm itmedi
 Bu felekniñ devride kimâa cüdÀlıà yetmedi

Ey balam neyley cüdÀlıà otı cÀnım yaúadur
 MehribÀnım sen kitür boldıñ meni kim baúadur

Dilde āabırım közde yaşım tende cÀnım úalmadı
 Ortanıb yandım úımırlaşğa mecÀlim úalmadı (Avlânî, 1917: 20-21).

(Türkiye Türkçesi)

Ben seni bağırama basıp büyüt müştüm yavrum
 Kara günlerde bana bakarsın demiştım yavrum

Ah neyleyim boşa çıktı benim bu hoş niyyetim
 Sen gideceksin yanımdan bana kim bakacak

Neyleyim zalim felek ahvâlime acımadı
 Bu feleğın devrinde kime ayrılık yetmedi

Ey evlâdım neyleyim ayrılık ateşı bağıram yakar
 Merhametlim sen gidersen bana kim bakacak

Kalpde sabrım, gözde yaşım, tende canım kalmadı
 Alev alev yandım kıpırdanmaya mecâlim kalmadı.

Şair Abdullah Avlânî, bir amelenin dilinden anneleri mukaddes Mekke ve Medine şehirlerine benzetmektedir. Bu benzetme, “Cennet, anaların ayaklarının altında” hadis-i şerifini hatırlatmaktadır. İşbu şiirde amele olarak cephe gerisine gönderilmekte olan oğul, annesine “feleğın/Rus Çarının” başlarına ayrılık saldığın söylemektedir. Annesini kendisini koruyarak büyüten, sıkıntılı durumlarında kendisine

sevinç ve güven bahşettiğini dile getirmekte, ona hakkıyla bakamadığından hayıflanmaktadır. Amele, vatanından ayrılırken annesinin peşinden hep ağlayacağını söz konusu eserin “Oğlınıñ Anasıga Aytgan Sözi” kısmında büyük bir üzüntüyle ifade etmektedir:

(Özbek Türkçesi)

VÀlidem Mekkem Medinem mehribÀnım sen idiñ
áam-güzÀrım müşfiúim ÀrÀm-ı cÀnım sen idiñ

Ey vücüdümge sebep bolgan meni müşfiú anam
Cismimiñ rýóı óayÀt-ı cÀvidÀnım sen idiñ

Aú sütünàa Àh lÀyiú senge òidmet úılmadım
Meróem-i cÀnım muóibb-i òÀnedÀnım sen idin

.....

Bu felek saldı cüdÀlîà başımızga ey ana
Úayàulik vaútimda keyf-i şÀdmÀnım sen idin (Avlânî, 1917: 21).

(Türkiye Türkçesi)

Vâlidem, Mekke'm, Medine'm, merhametlim sen idin
Gamımı gideren, acıyan, gönlümün huzuru sen idin

Ey vücûda sebep olan benim şefkatli anam
Cismimin rûhu, hayatımın devâmı sen idin

Àh ak sütüne layık olup sana hizmet edemedim
Canımın merhemi ocağımın sevgilisi sen idin

Bu felek ayrılık saldı başımıza ey ana
Kaygılıyken sağlığımın sevinci sen idin.

Şiirin “Ôatunige Aytgan Sözi” başlıklı son bölümünde ise, amele, zülfü sümbül, gözleri humar olan karısına kötülük devrinin kendilerini birbirlerinden ayırdığını, içinde yaşadıkları şirin hayatın bahçelerine gökten şimşek (Çarlık Rusya'nın zulmünün düştüğünü ve ülkeyi yangına çevirdiğini) düştüğünü, söyleyerek ailelerin dağılmasına sebep olan Rus zulmüne olan nefretini mecazî bir şekilde dışa vurmaktadır. Amele,

“dikensiz gül” olarak hitap ettiği karısından ayrılımlarından dolayı özür dileyerek onunla vedalaşmaktadır:

(Özbek Türkçesi)

Yaòşı úal ey mÿnis-i àam-òor körsem körmesem
Ey közimniñ nÿrı pür-envÀr körsem körmesem

Neyleyin saldı cüdÀlıà başımızàa kec medÀr
Zülfü sünbül közleri òumÀr körsem körmesem

‘Aşımız gülzÀrige ot tüşdi berú-i çaródan
Ma’öyrim men ey gül-i bi-óÀr körsem körmesem (Avlânî, 1917: 22).

(Türkiye Türkçesi)

Hoşça kal ey sevimli gamımı paylaşan görsem görmesem
Ey gözümün nuru, pür ziyalı görsem görmesem

Neyleyim saldı ayrılık başımıza eğri medâr
Zülfü sümbül, gözleri humar, görsem görmesem

Hayatımızın gül bahçesine ateş düştü gök şimşeginden
Özürlüyüm ben ey dikensiz gül görsem görmesem.

Şair Abdullah Avlânî, tanık olduğu Çarlık diktatörlüğünün Türkistan’da gerçekleştirdiği siyasi ve insani cinayetlerini ancak 1917 Bolşevik ihtilâlinden sonra yazdığı “Úutulduk” adlı şiirinde açıkça dile getirebilmiştir. Bu şiirde Romanovlar hanedanının son çarı II. Nikola ve dalkavuk cellatlarının saltanatının yaptıkları zulümler sebebiyle yıkıldığını, baskı altında azap çeken halkların kurtulduğunu söylemekte, zalim hükümdarları bu rezil neticeden ibret almaya davet etmektedir:

(Özbek Türkçesi)

Úutuldı barça millet zÀlim-i öyn-òÀr zulminden,
Romanov òÀne-veyrÀn boldı, bed-kirdÀr zulminden,
Esir oldı, haúir oldı hem öldi òÀr zulminden,
Úutuldı úança cÀnlar Rasputin düm-dÀr zulminden,
Bu ibret-òÀnede zÀlimler etsün Àr zulminden.

Şiirin ikinci bendi ise daha çarpıcı bir muhtevaya sahiptir. Çünkü şair, Rusya imparatorluğu bünyesindeki bütün halklara siyasi bağımsızlık vaat ederek onların destekleriyle çarlık rejimini yıkıp yerine kendi iktidarını inşa eden Bolşeviklere karşı da güvensizlik içindedir. Bu yüzden de Rabb'ine milletini "hazandan" yani "yaprak dökümü" gibi tekrar dökülüp savrulmaktan, yeniden esarete yakalanmaktan koruması için yakarmaktadır. Avlânî'ye göre Türkistan, yabancı işgalcilere değil, sadece Türkistanlılara ait olmalıdır. Bunun için evvelâ hür olmak lazım. Hür olmanın yolu ise millîlik ve ilim öğrenmekten geçmektedir.

Gülistân oldu Âlem, her ûarafda sayradı bülbül,
EsÂretten úutuldu barça, isteyür hür yol,
ÒazÂndan saúla, yÂ Rab! İsteyür millet tikÂnsız gül,
Yetüşmaú müddeÂge ilmsiz heyhÂt, erür müşkül,
Ne mehnethleri kördük, her úayu aâyÂr zulminden (Qosimov, 1979: 160-161).

(Türkiye Türkçesi)

Kurtuldu bütün millet kan döken zalimin zulmünden,
Romanov hâne vîran oldu, kötülüğünün zulmünden,
Esir oldu, hakir oldu hem öldü hor zulmünden,
Kurtuldu birçok canlar dalkavuk Rasputin zulmünden,
Bu dünyada zalimler utansın ettiği zulümlerinden,

Gülistan oldu âlem, her tarafta öttü bülbüller,
Esaretten kurtuldu herkes, istiyor hür bir yol,
Hazandan sakla yâ Rab! İster millet dikensiz bir gül,
Heyhât maksada ilimsiz ulaşmak müşkül,
Ne mihnetleri gördük, her türlü yabancı zulmünden.

Sonuç

Türkistan'ın Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesiyle başlayan Rus sömürü düzeni, yerini halefi Sovyet Rusya'ya bırakana kadar yüz binlerce Türkistanlı Müslümanın hayatına mal olan zulüm ve felâketlere yol açmıştır. Davet edilmediği halde Türkistan halkını cehalet ve bidat bataklığından kurtarmaya gelen sözde dostlar, Türkistan Türklüğünü sömürmüş, öldürmüş, sürgüne göndermiş, mallarını talan etmiş ve topraklarını gasp etmiştir. İslâm'a ve Türkçeye saldırmışlar, Müslüman Türklerin millî kimliklerini yok etmeye çalışmışlardır. Türkistan'da bir devlet için temel teşkil eden millî ve dinî değerleri, sosyolojik, demografik, siyasi ve askerî varlığı ortadan kaldırmaya çalışmışlar, ülkenin maddi, manevi ve tarihî zenginliklerini sömürmüşlerdir.

Çarlık Rusya, güttüğü iç ve dış politikalarla I. Dünya Harbi'nin yaşandığı yıllarda dolaylı bir şekilde cephe gerisinde Batı Türklüğü Türkiye'ye karşı Doğu Türklüğü

Türkistanlıları kullanmak istemiştir. İşte bütün bu baskı ve dayatmalara karşı çıkan Türkistanlılar, canları pahasına vatanlarını müstemlekeden halas etmek ve on yıllar boyunca uygulanan zulme son vermek için Rusya İmparatorluğu tarihinde meydana gelen en büyük isyan hareketini başlatmıştır. Tarihte “Merdikârlar Kozğalanı/Ameleler İsyanı” olarak adlandırılan bu isyan hakkında Cedit dönemi şiirinde ve halk edebiyatında birçok şiir ve türküler kaleme alınmıştır. Hem Çarlık hem de Bolşevik ihtilâli sonrasında yaşamış ve yaşanan olayları gözlemleyen Şair Abdullah Avlânî de, bu konuda “Merdikârlar Aşulesi” adlı eserini yazmıştır.

Şair Abdullah Avlânî, “Merdikârlar Aşulesi/Ameleler Türküsü” adlı eserini yazmak suretiyle aslında bir taraftan üzerindeki baskıyı bertaraf etmiş, diğer taraftan I. Dünya Harbi sırasında Ruslara karşı savaştan, bu uğurda vatani ve sevdiklerinden ayrılmak zorunda kalan, uzak diyarlarda ağır işlerde zorla çalıştırılan, hastalanan, sakat kalan ve hatta hayatını kaybeden binlerce Türkistanlı amelenin yaşadıklarını bir merdikârın dilinden dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Avlânî, eserinin girişinde her ne kadar I. Dünya Harbi sırasında Rusya İmparatorluğu için vatandaşlarını yardıma çağırırsa da, şiirlerinde mecazî anlamlarla yüklü anahtar ve tezat teşkil eden kelimeler kullanmak suretiyle Rus işgalini ve zulmünü sanatsal taktiklerle kınamıştır. Bu bakımdan Abdullah Avlânî’nin “Merdikârlar Aşulesi” adlı eseri aslında şairin bizzat şahit olduğu Çarlık rejiminin Türkistanlılara verdiği insani, iktisadi, siyasi ve askerî kayıpların edebî yorumu ve belgesi niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Allworth, E. 1964. Uzbek Literary Politics. London, The Hague, Paris: Mouton & Co
- Avlânî, A. 1917. Merdikârlar Aşulesi-Edebiyât Mecmû‘asının 6. cüzi, 1. tabı. Taşkent: Rt. G. H. Arifdjanov
- Bademci, A. 2008. 1917-1934 Türkistan Millî İstiklâl Hareketi-Korbaşılar ve Enver Paşa (I). İstanbul: Ötüken Yayınevi
- Devellioğlu, F. 2008. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları
- Komision. 2000. O‘zbekistonning Yangi Tarihi-Turkiston Chor Rossiyasi Mustamlakachiligi Davrida. Toshkent: Sharq Nashriyoti
- Komision. 2000-2005. O‘zbekiston Milliy Entsiklopediyasi. Toshkent: Davlat Ilmiy Nashriyoti
- Komision. 2006-2008. O‘zbek Tilining Izohli Lug‘ati. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Entsiklopediyasi Davlat Nashriyoti
- Kösoğlu, N. 2008. Şehit Enver Paşa. İstanbul: Ötüken Neşriyatı
- Qosimov, B. 1979. Abdulla Avloniy-Toshkent Tongi. Toshkent: G‘ofur G‘ulom Nashriyoti

Qosimov, B. 1998. Istiqlol Qaxramonlari-Abdulla Avloniy Tanlangan Esarlar I. Toshkent: Ma'naviyat Nashriyoti

Qosimov, B., vd. 2004. Milliy Uyg'onish Davri O'zbek Adabiyoti. Toshkent: Ma'naviyat Nashriyoti

Sodiqov, H. & Jo'rayev, N. 2011. O'zbekiston Tarixi-Turkiston Chorizm Mustamlakaçiligi Davrida (I). Toshkent: Sharq Naşriyoti

Togan, A. Z. V. 1942-1947. Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi. İstanbul: Arkadaş İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri

Türkistanî, M. 1979. Türkistan Faciası. Medine: Mataba'-i Reşid

Usmonov, Q & Sodiqov, M. 2010. Özbekistan Tarihi. Toshkent: Sharq Naşriyoti

Wheeler, G. 1964/1965. The Modern History of Soviet Central Asia. New-York/USA, Great Britain: Frederick A. Praeger, Inc. Publishers.